

TÜRKÜLERE YANSIYAN YÖNLERİYLE ASKERLİK SİSTEMİ Dr. Öğr. Üyesi Neslihan Huri YİĞİT *

Öz: Askerlik, Türk milleti için peygamber ocağı sayılan, erkekler için asıl hayatın başladığı, öncesi ve sonrasıyla önemli bir eşik kabul edilen önemli bir olgudur. Her ne kadar askere gitmek ve asker olmak erkekler nezdinde yaşanan bir durum gibi görünse de, dolaylı olarak aile kurumunu, kadınları (anne, eş, evlat, kardeş gibi) ve toplumsal yapıyı da etkileyen bir forma sahiptir. Erkeğin iş gücü olarak aileden uzaklaşması, kadınların hasretliği ve gurbeti duygusal olarak babaya, abiye göre daha derinden yaşaması ve yansıtması, toplumun askerliğini yapan ile yapmamış olana bakışı (iş verme, evlenme, olgunlaşma/erginlenme bakımından) gibi olgular askerlik etrafında şekillenen durumlardan sadece birazıdır. Askerlik ile toplumsal yapı arasındaki bu etkileşim, askerliğin hukuki statüsü dışında folklorik bir dünyanın meydana gelmesine de aracılık etmiştir. Bu dünyanın en geniş yansımaları "türkü" formuyla yakılmış ezgilerde bulmak mümkündür.

Bu çalışmada türkü metinlerinden yola çıkarak askerlik olgusu, şu başlıklar etrafında irdelenecektir: Askere gitme ve asker gönderme aşamasında yaşananlar, askerlik süresince yaşananlar, asker tarafından ve ailesi tarafından çekilen hasretin ifade edilişi, geride kalanlarca askerlik kurumuna dair yakınmaların türkülere yansımaları, gurur kaynağı olarak Mehmetçiğin ve vatanın türkülere yansımaları, şehitlik mertebesi ile ilgili türküler, askerlikle ilgili terimlerin türkülere yansımaları. Eldeki verilerin genişliği dikkate alınarak çalışma TRT repertuarına kayıtlı türkülerle sınırlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkü, Askerlik, Sözlü Tarih, Şehitlik, Ağıt.

MILITARY SYSTEM REDOUND ON ANATOLIAN FOLK SONGS

Abstract: Military service is an important phenomenon that regarded as the home of the prophet for the Turkish nation. It accepted that the real life begins for men and an important threshold for them before and after. Although joining the army or being a soldier seems to be a situation experienced by men, but it has a form that indirectly affects the family, women (such as mother, wife, child, sibling) and social structure. There are some situations that are shaped around military service: Men's alienation from the family as a workforce, women's homesickness and longing emotionally experience and reflect more deeply than their father or older brother, and society's view of those who have done their military service and those who have not done it (in terms of employment, marriage, maturation / initiation). This interaction between military service and social structure was formed a folkloric world apart from the legal status of military service. It is possible to find the widest reflection of this world in melodies sung in the form of "folk song".

In this study, phenomenon of military service will be examined under the following headings based on the texts of the folk songs: What happened during the process of sending off the military or joining the army, what happened during the military service, the expression of the longing suffered by the soldier and his family, the reflection of Turkish soldiers and homeland to folk songs as a source of pride, folk songs about martyrdom and reflection of terms related to military service. Considering the breadth of the available data, the study was limited to the folk songs recorded in the TRT repertoire.

Keywords: Folk Song, Military Service, Oral History, Martyrdom, Lament.

* Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Halkbilimi Bölümü, ORCID: 0000-0001-6890-2850, neslihan.yigit@cumhuriyet.edu.tr.

Giriş

Halk şiirinin yaygın bir türü olan türkü; halkın duygu, düşünce ve hayal dünyasını, ruh halini, neşesini, zevkini, dünya görüşünü, inancını, karşılaştıkları hadiseleri yansıtan, hece ölçüsüyle, bir veya dört mısralı bentlerle çoğu defa bağlantıların getirilmesiyle söylenen; her türlü ortamda icra edilen, manzum ve ezgili anonim bir üründür (Yakıcı, 2013, 58; Kaya, 1999, 132). Halkın beşikten mezara kadar yaşantısının her anını anlatabilecek, duygu ve düşünce dünyasını yansıtabileceği ve tarihî zemin içinde gerçekleşen olayları belgelendirebilecek binlerce türkü vardır. Türkülerin “kültürel müzik seleksiyonu” içinde sadece güçlü ve etkili olanlarının kayıt altına alınabildiği (Ayan, 2018, 36) düşünüldüğünde, toplumların belleklerdeki türkü sayısını tespit etmek pek mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte türkülerin sözlü kültürde, kuşaktan kuşağa aktarımı esnasında sözlerinde ve ezgilerinde bazı değişimler görülür ve bu değişimler türkülerin farklı varyantlarının oluşmasını sağlar (Gümüş, 2016, 171). Bu durum da yine türkülerin sayısının artmasına sebep olur. Ayrıca tarihin her safhasında türkü yakıldığı olgusu da yadsınamaz bir gerçektir.

Türkülerin konuları itibariyle birçok çeşidinin olduğu bilinmektedir. Bunlar arasında geçiş dönemi olarak nitelendirilen doğum, askerlik, evlilik, ölüm gibi süreçlerle ilgili türkülerin konu itibariyle ağırlık kazandığı söylenebilir. Duygu yoğunluğunun en üst seviyeye çıktığı bu eşiklerde bireylerin topluma mâl olmuş ezgiler üretmeleri, insan tabiatının bir gereği olan “dışa vurma” eyleminin tezahürü olarak algılanmalı ve yorumlanmalıdır. “Toplumsal yaşamda halkın yaşayarak ürettiği bu türküler, edebiyat ve müzikle ilgili olmasının yanında -tarihî bilgi verenleri- aynı zamanda birer sözlü tarih metni” (Fidan, 2019, 101) olarak kabul görmektedir. Gerek tarihi belge niteliği taşımaları gerekse psikolojinin dışavurumunu en yoğun haliyle yansıtan “asker/askerlik” türkülerini de halk müziği geleneği içinde yerini almıştır. “Konusuna göre türküler” başlığı altında, “asker türkülerini ve tarihî olaylarla ilgili türküler” alt başlığı ile yerleştirilen sözlü kültür ürünü bu metinler, geçmişten günümüze insanların günlük hayatta yapıp ettiklerinin, deneyimlerinin, savaşlarının, maruz kaldıkları afetlerin; bunların sonucunda sevinçlerinin, hüznlerinin sözlü bellekle somutlaştırılmasıyla ortaya çıkmış ve sözlü gelenekteki eğitim kanallarıyla nesillere bilgi aktarmıştır (Fidan, 2019, 101).

Askerlikle ilgili türküler tek bir mekâna ve belli bir zamana bağlı olmaksızın asker uğurlama törenlerinde, savaş meydanlarında ve kışlalarda ana oluşum-aktarım bağlamı kazanmalarına rağmen geride kalanlarca duygu yoğunluğunun yaşandığı her yerde icra

edilmişlerdir. Bu türkülere oluşturucu-icracı tip açısından bakıldığında, türkülerin üç tarzda ortaya çıktıklarını söylemek mümkündür: 1- Askere giden kişiye yakınları tarafından yakılmış olan türküler, 2- Askerin yakmış olduğu türküler, 3- Türkü yakıcılar, âşıklar tarafından askere gidenin ve/veya geride kalanların ağzından yakılmış türküler (Fidan, 2019, 102). Yakıcıları ve icracıları bağlamına göre değişen askerlik türküleri bu çalışma kapsamında metin odaklı olarak icracılarından ve icra ortamlarından bağımsız bir şekilde anlambilim açısından konularına göre bir tasnife tâbi tutularak incelenecektir.

1. Askerlik Sisteminin Türkülere Yansıyan Yönleri

Askerlik sisteminin türkülere yansıyan yönlerini ele almadan önce geçmişten günümüze Türkiye'deki askere alınma süreçlerine göz atmak gerekir. Türkiye'de askerlik sistemi, tarih içerisinde üç ana dönemde, farklı uygulamalar şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bunlar 1846 yılına kadar uygulanan devşirme ve pencik usulü, 1846 yılından 1886 yılına kadar uygulanan kura usulü ve 1886 yılından itibaren günümüze kadar uygulanan zorunlu askerlik diğer bir adıyla “yükümlülük” sistemidir. Devşirme ve pençik usulünde askerliğin süresi belirsiz iken, kura usulünde beş yıl askerlik, yedi yıl da redif (yedek) askerlik durumu vardır. Redif askerler yedi yıl boyunca yılda bir ay askerî eğitim için ilçe merkezlerine çağrılırlar (Özgün, 2005, 73). 1886'da getirilen “yükümlülük” sisteminde askerlik hizmet süresi 20 yıl olarak belirlenmiş, bu sürenin altı yılı birliklerde, kalan süre rediflikte geçirilecektir (Özgün, 2005, 75). Bunun yanında varlıklı ve ticaretle uğraşan mükellefler ile Hıristiyan halk için, “bedel” adı verilen değişik askerlik usulleri de uygulanmıştır (Özgün, 2017, 56-57). 1970 yılında ise askerlik 20 aya indirilmiş ve tekrar kura usulüne geçilerek gereğinden fazla bireyin askere alınmasının önüne geçilmek istenmiş, kuraya tabi olmadan askere gitmek isteyenlerin doğrudan alınması sağlanmıştır (Vatandaş Gazetesi, 1970, 1). Burada dikkat çeken nokta redif uygulamasına benzer bir uygulamanın hayata geçirilmesi için teklif sunulmuş olmasıdır: Kura sonucu askere alınmayacak kişiler yurt savunması ve kalkınması ile ilgili konularda yetiştirilecek ya da görevlendirileceklerdir (Vatandaş Gazetesi, 1970, 1).

Askere alınma yaşı 20'dir. Ancak türkülere yansıyan kısmıyla bu yaşın daha küçük olabildiği görülmektedir. 1828-1829 Türk-Rus Savaşı, 1827-1830 Cezayir'in Fransızlarca işgali sonucu gerçekleşen seferberlik, 93 Harbi denilen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, ardından Trablusgarp Savaşı (1911-1912), Balkan Savaşı (1912-1913), I. Dünya Savaşı (1914-1918) - özellikle Yemen Hicaz Cephesi- ve Kurtuluş Savaşı (1919-1922) süresince uzun yıllar askerlik yapan gençler olduğu gibi küçük yaşlarda silahaltına alınıp cepheye gönderilen askerler de olmuştur (Üçer, 2013, 111).

Anadolu sahası türkülerine askerlik süreciyle ilgili durumların yansımaları irdelendiğinde gerek askerlerce gerekse onların geride kalan yakınları tarafından pek çok noktanın türkülerde konu edildiği görülmektedir. TRT repertuarına *kırık hava* ve *uzun hava* olarak iki bölümde kayıtlı olan yaklaşık 6500 türkü askerlikle bağlantılı konular itibarıyla sekiz başlık altında değerlendirilebilir. Burada şunu belirtmekte yarar vardır. Daha önce yapılan araştırma ve incelemelerde türkülerin konularına göre sınıflandırılması neticesinde “asker-askerlik” türkülerini başlığı ile sınıflandırılan ezgiler, benzer çalışmalara konu edilmiştir. Bu araştırma kapsamında ise TRT türkü repertuarında, sınıflandırıldığı tematik alan fark etmeksizin askerliğe dair bütün olay ve olguları içine alan türküler çalışma sahasına dâhil edilmiştir. Türkülerin incelenmesinde rutin olan askere gitme ve seferberlik emri ile askere alınma süreçleri birbirinden ayrı tutulmamıştır.

1.1. Askere Gitme/Asker Gönderme Aşamasında Yaşananlar

Askerlik toplumsal anlamda “peygamber ocağı” olarak nitelendirilen kutsal bir mekânda kutsal bir görevin ifa edilmesi şeklinde kabul görmektedir. Bu sebeple böyle bir mekânda her bireyin askerlik görevini yerine getirmesi gerektiği düşünülür. Eğitim boyutunda bakıldığında asker ocağı, adam olma ocağıdır. “Adam olmak” deyimini “terbiye olmuş olmak, iyi yetişmiş olmak, iş tutmuş bulunmak, mevki sahibi olmak” gibi anlamlar içerirse de askerlik kültürü çerçevesinde bir nevi erginlenmenin tamamlanmasıdır. “Bu ölçütü yerine getirmeyene son zamanlara kadar toplumda iyi gözle bakılmamış, evlenmesine müsaade edilmemiştir” (Fidan, 2019, 109). Toplumun böylesi önem atfettiği askerlik, erkekler için hayatlarının en önemli geçiş dönemlerinden biri olarak, askere gitme veya askere gönderme aşamalarında hem asker hem de ailesi ve çevresi için büyük önem arz etmektedir.

Sözlü tarihin yansımalarını da bulduğumuz türkülerde askere gitme aşamasının ilk adımları 1846-1886 arasında uygulanan kura usulü ile askere gitme sistemiyle görülür. Bir Kocaeli-Kandıra türkü olan *Kur’a Kâğıtları Alı Yeşilli* (4328) ve Sakarya-Arifiye yöresine ait *Kur’a Kâğıtları Akli Kareli* (5153) türküsünde kura kâğıtlarının çekilmesiyle askerlerin yaşadıkları duygular ifade edilmiştir:

Kur’a kâğıtları alı yeşilli
Ben babama ısmarladım eşimi
Kim ayletmış benim kız kardeşimi

Ağlar anam ağlar babam gelmez ölürüm
Devletin yoluna kurban olurum
(...)

Kur'a kâğıtları Üsküdar aştı

Üçlülerin dörtlülerin tebdili şaştı

Üç aylık gelini bıraktı kaçtı

Sinop yöresine ait *Beyler (de) Bahçesinde Kandiller Yanar* (4363) türküsünde erkeğin askere alınacağına belli olması şöyle anlatılır: “(...) *Beyler (de) bahçesinde kurra çekilir / Kurrası çıkanın boynu bükülür / Anneler babalar yola dökülür // Ağla hey gözlerim gan ağla ayrılık günüdür / Söyle hey dillerim sen söyle muhabbetin sonudur*”.

Yağmur Yağar Tıpır Tıpır Yerlere (1200), *Güvercinim Süt Beyaz* (2889) türkülerinde askerliğin belli olması “pusula” terimi ile anlatılmıştır. “Tezkere” anlamında kullanılan pusula kelimesi türkülerde askere çağrılmanın ilan edilmesi şeklinde yer almaktadır: “*Yağmur (da) yağar tıpır tıpır yerlere (yerlere aman) / Ben ağlarım yalan gelir ellere (de ellere de sürmelim ellere) / Pusulam (da) çıkmış asgere gidiyon (gidiyon aman) / Ben gidersem sarar mısın ellere (de ellere de sürmelim ellere)*”.

Güvercinim Süt Beyaz (2889) türküsünde gizli gizli birbirini seven gençlerden kızın sevdasını herkese duyurmasından dolayı kırıldığını anlatan erkeğin, pusula kâğıdının gelmesiyle beraber sevdiğinden “güle güle ayrılmak” istediği anlatılır: “(...) *Yük üstünde sarımsak / Bir ay bâri sarılsak / Pusulalar geliyor (da) / Güle güle ayrılısak (ninna ninna)*”.

İstanbul Saraydan Azim Ferman Geldi (2141) türküsü ile *Ateş Aldı Elimi de Kolumu* (358) türküsü bir “ferman”la askere alınma sürecini anlatmaktadır. Saraydan ya da devletten gelen fermanla seferberlik emredilmiştir ve askerinin boynu kıldan incedir. Birinci türküde asker geride kime bırakacağını bilemediği “duvaklı gelin”ini Allah’a emanet edip Budinya’ya sefere gider. İkinci türküde ise; “*Ateş aldı elimi de kolumu (aman aman) / Devletin fermanı büktü (benim de) belimi (canım) / Kim ağılatmış benim nazlı yarimi (aman aman)*” diyen asker Cezayir’e gönderilmiştir.

Türkülerde askere alınma yaşıyla ilgili bilgilere de rastlamak mümkündür. 4147 repertuar numaralı Bitlis türküsünde “*Ahlat'ın altında küçük iskele / On sekiz yaşında gittim askere*” diyerek askere gitme yaşı bildirilir. 1915 numaralı Antalya türküsünde “*Kaleden indirdiler / Tirene bindirdiler / Daha on dört yaşında / Cepheye gönderdiler*” diyerek erken yaşta cepheye gönderilen askerinin yaşadıkları anlatılır. *Ceviz Oynamaya Geldim Odana* (3587) türküsünde küçük yaşta evlenen kızın, yine küçük yaşta askere alınan eşinin arkasından yaktığı dizeler askere alınma yaşında bir tutarlılığın olmadığını gösterir: “*Asker*

bayrağını burca diktiler / Küçücük yârimi asker ettiler / Ben doymadan o yâri de alıp gittiler // Aman aman olmuyor / Eş eşini bulmuyor / Kara yağız genç oğlan / Niye gönlün olmuyor”.

Askere gitme yaşıyla ilgili olarak hicri yılların kısaltılmış şekilde türkülerde yansıdığı görülmektedir. Bu türküler arasında *Hey Onbeşli Onbeşli* (1616) adıyla bilinen Tokat türküsü ilk sırayı alır. “*Hey onbeşli onbeşli / Tokat yolları taşlı / Onbeşliler gidiyor / Kızların gözü yaşlı*” dizeleriyle başlayan türkünün farklı hikâyeleri olsa da askere giden hicri 1315 doğumlu gençleri anlatmak için yakıldığı genel kabul görmektedir. İkinci türkü ise 4656 repertuar numaralı Bursa-Karacabey türküsüdür: “Onlular” hitabı ile hicri 1310, Miladi 1894 doğumlu olanların I. Dünya Savaşı’nda (1914) Arap topraklarına asker olarak gönderilmesine işaret edilmektedir. Türkünün tam metni şu şekildedir:

Tiren düdüğünü öter
Türlü türlü diller döker
Aldı gitti yarimi yar yanıyom eyvah
Şam tarafına çeker

Tarlaya ekdim gabak
Yollara döktüm gombak
Onlular tamam asker yar yanıyom eyvah
Şam tarafına çeker

Mısır ekdim bir sıra
Yarım gitti Mısır’a
Benim şevkatli babam yar yanıyom eyvah
Kızlara da geldi sıra

Askere alınma sürecinde yukarıda bahsi geçen “bedel” ödeyerek askerlikten muaf olma durumu da türkülerde yansımıştır. 4379 repertuar numaralı Rumeli-Kırcaali türküsünde “*Alı da verin püsküllü çantamı takayım koluma / Babam da bana bedeller tutmuyor gideyim yoluma*” diyerek “bedel”le askerden muaf olmak için şartlarının tutmadığını anlatan bir asker vardır. Bir Erzincan (4833) türküsünde ise bedel ödemenin zengine mahsus olduğu, garibanın belinin askerlikten yana da büküldüğü şu dizelerle anlatılır: “*Avan tepesinde bir top atıldı / O topun sesine ay gün tutuldu / Zengin olan bedel verdi kurtuldu / Fukaranın iyce beli büküldü*”.

Getir Anam Püsküllü Çantamı (4107) türküsünde ise babası bedel parasını ödemediği için annesine şikâyette bulunan bir asker vardır. Bedel ödeyecek durumu olmasına rağmen

kendisine bu miktarı vermeyen babasını “dünya malına tamah etmiş” biri olarak anlatan askerin Vudova Ovasında şehit düşüp Balkanlarda gömüldüğü türküde haber verilir. “*Çalınsin mahlemde (bre çalınsin) zurna davullar / Babam da bir düğün yapacak dünyada angılsın*” dizeleriyle son bulan türkü, bedel parasının muhtemelen düğün parası olarak ayrılıp askere verilmediğini anımsatmaya çalışır.

Askere alınma sürecinde türkülere yansıyan bir diğer konu ise “askerlik yerleri”dir. Özellikle deniz aşırı bölgelere askere gitmek zorunda kalmak hem giden için hem de gönderen için oldukça zordur. Türkülerde Anadolu sınırları haricindeki askerlik bölgelerinin hep yakınılan yerler olduğu dikkati çekmektedir.

“*Kaleden indirdiler / Kır ata bindirdiler / Üç günlük güvey iken / Yemen'e gönderdiler*” (490); “*Yemen Yemen şanlı Yemen / Taşı toprağı kanlı Yemen / Ben Yemen'e dayanamam / Verin beni Edirne'ye*” (3329); “*Kırat kırat nallı kırat / Yemen'in yolları ırak / Ben Yemen'e dayanamam / Beni Erzincan'a bırak*” (4615); “*İstihkâma indirdiler / Allı gömlek giydirdiler / Bir ananın bir oğlunu / Ta Yemen'e gönderdiler*” (3747) dizelerinde görüldüğü üzere Yemen'e asker olarak gitmenin sıkıntılı bir yolculuk olduğu vurgulanmaktadır. *Bir İncecik Yolum Gider Yemen'e* (5151) türküsünde de Yemen'de vurulup orada tedavi gören askerlerin ahvalinden haber verilir. *Yemen Türküsü* olarak da bilinen Rize yöresine ait *Asçer Etiler Beni* (4298) türküsünde kurası Yemen'e çıkan bir askerin duyguları şöyle aktarılır: “*Asçer ettiler beni / Kuram çıktı Yemen'e / Sol taraftan vuruldum / Kanum aktı çimene // Tüfeğümde beş fişek / Olduk Yemen'e direk / Ağlasun analar / Millet için elursek (...)*”.

Yemen denildiğinde *Havada Bulut Yok Bu Ne Dumandır* (341) türküsü mutlaka zikredilmelidir. Muş yöresine ait olan türküde Yemen, askerlik için “gidip de gelinmeyen bir yer” olarak tasvir edilmektedir. Bazı türkülerde Yemen'in yollarının dik oluşuna dair anlatımlar bu türküde de kendine yer bulmuştur:

Havada bulut yok bu ne dumandır
Mehlede ölüm yok bu ne şivandır
Şu Yemen elleri ne de yamandır

Ano Yemen'dir gülü çemendir
Giden gelmiyor acep nedendir

Şu dağın ardında redif sesi var
Varın bakın çantasında nesi var
Bir çift pabuç ile bir de fesi var

Burası Huş'tur¹ yolu yokuştur
Giden gelmiyor acep ne iştir

Kışlanın önünde çalınır sazlar
Ayağım yalnayak yüreğim sızlar
Yemen'e gidene ağlıyor kızlar

Burası Huş'tur yolu yokuştur
Giden gelmiyor acep ne iştir

Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun "Türküler Dolusu" isimli şiirinde de Yemen en derin acıların mekânı olarak zikredilir ve buranın haberinin türkülerden alındığı belirtilir: "*Ah bu türküler köy türküleri / Dilimizin tuzu biberi / Memleket ahvalini onlardan sor / Kitaplarda değil türkülerde ara Yemen'i / Öleni kalanı gidip gelmeyi / Ben türkülerden aldım haberi*" (Çelik, 1996, 79).

Yemen haricinde Cezayir de pek çok türküye sıkıntılı bir askerlik yeri olarak yansımıştır². Cezayir'e asker olarak gönderilmek "cezalandırılmak" gibi düşünüldüğünden burası türkülerde "ceza yeri" olarak adlandırıldığı olmuştur. *Ateş Aldı Elimi de Kolumu* (358), *Cezayir'dir Koçyiğidin Vatanı* (2065), *Cezayir'in Harmanları Savrulur* (4819), *Günindi'den Gündoğdu'ya Top Atıldı-Cezayir Çeşitlemesi* (4765) türkülerinde Cezayir'e asker olarak gidenlerin unutulup kaldığından ve annelerin yavrularından ayrı düştüğünden bahsedilir. Cezayir Çeşitlemesi'nde Cezayir'in nasıl bir yer olduğu, oradaki sosyal hayat ayrıntılı olarak tasvir edilir ve "Cezayir ölüm yeri efendim" diyerek türkü tamamlanır: "(...) *Cezayir'in yüksektedir evleri / İçindedir ağaları beyleri / Türkçe değil Arapçadır dilleri // Sokakları mermer taşlı / Cezayir ölüm yeri efendim*".

Bir İstanbul türküsünde (5013) ise "*Gemiye bineceğim / Askere gideceğim / Merak etme sevdiğim / Ben yine geleceğim*" diyerek askere gitme vasıtasının gemi olduğu söylenerek uzak bir mesafe işaret edilmektedir. 1850'li yıllardan itibaren (Tamçelik, 2000, 488) askerlerin cepheden cepheye taşınmasında, halkın sürgüne gönderilmesinde, çalışmak için gurbete çıkılmasında trenin sıkça kullanıldığı görülür. Sosyal hayattaki bu kullanım yaygınlığı türkülere de aynı oranda yansımıştır. Bir Yozgat Boğazlayan türküsünde (889) bir askerın trenle Sarıkamış'a doğru yol aldığı anlatılır: "*Tirene bindi de savuştu m'ola / Erzurum dağlarını aşdı m'ola (...) Kara gözlerine gurban olduğum / Asger elbisesi yakışdı m'ola*". Askerlik yeri olarak ifade edilmese de

¹ Yemen'in başkenti Sana ile Taiz şehirleri arasındaki bir Türk kalesinin ismidir.

² Ayrıntılı bilgi için bkz: (Mirzaoğlu, 2015, 179-191); (Duygulu, 1991).

askerin cepheye giderken oluşturduğu görüntü, “katar katar” yol aldığı bir güzergâhın toplumun belleğinde bıraktığı izi Kastamonu yöresine ait *Asker Gatar Gatar Olmuş Gidiyor* (2790) türküsü anlatır:

Asger gatar gatar olmuş gidiyor
Bulgar dağlarını seyran ediyor
Analar babalar figan ediyor

Gitti kömür gözlüm eyleyemedim
Ar ettim derdimi söyleyemedim

Gartal guşun ganadından al olur
Nazlı yârin yanağında bal olur
Sevip sevip ayrılması zor olur

Yaktı ciğerimi karlı buz gibi
Gözü yaşlı gelinler ağlar kız gibi

Türküde bahsi geçen Bulgar Dağları, Konya, Niğde ve Mersin illerine yayılmış, Orta Torosların kuzey doğu uzantısının güney sınırını oluşturan Bolkar Dağlarının halk arasındaki söyleyiş şeklidir. Askerlerin kitleler halinde ilerleyişinin oluşturduğu görüntünün acısı ve ailelerin gözyaşı dökmesi türkünün son dizesinde daha vurucu bir ifade ile anlatılır: *Gözü yaşlı gelinler ağlar kız gibi*. Türküde gelinlerin duygularını apaçık ortaya koymasının hoş karşılanmadığı, evlenmemiş ise sıkıntısını rahatlıkla dile getirebileceği algısı vardır. Ama askerin dağların yanı sıra büyük bir bilinmezliğe doğru yol alışı gelinleri bile ulu orta ağlatmaktadır.

Askere gitme sürecinde yaşananlarla ilgili son türkü yukarıdaki türkülerden farklı bir konuya değinmektedir. Askerlik folkloru kapsamında incelenen askere gitme sürecindeki âdetlere göre asker kişiye harçlık verilmesi, iç çamaşırı, gömlek gibi kıyafetler hediye edilmesi gelenek halini almıştır (Ketre, 1999, 462; Şenocak, 2020, 51). Antalya-Elmalı yöresine ait bir türküde (492) asker “*Ben askere gidiyom neler ilazım*” diye sorar. Türkünün bağlantı kısmında cevabı, askerliğini mülazım (teğmen) olarak yapan bir kişinin şu şekilde verdiği görülmektedir: “*Allah de de dorunum Allah de / Mini mini metelik toplayiver / Ağaların cebini yoklayiver.*” Askere gidecek olana özellikle zengin kimseler tarafından harçlık verilmesi geleneğinin türkülere yansiyacak kadar eski bir uygulama olduğu anlaşılmaktadır.

1.2. Askerliğin Engel Olduğu Durumlar

Askerlik toplumsal hayatın düzenlenmesinde erkekler için önemli bir eşiktir. Askerliğin öncesi ve sonrası ile evlenme, iş kurma, güven verme, terbiye edilmiş olma gibi pek çok noktada askerlik, erkeğin “asıl hayatı”na adım atması için bir basamak halindedir. TRT repertuarına kayıtlı 22 türküde askerliğin hem erkekler hem de kadınlar için çeşitli engeller/zorluklar barındırdığından bahsedilir. Bu engellerin başında sevme-sevilme-evlenmeye dair engeller göze çarpar.

Türkülerin büyük çoğunluğu askerliğin yapılmamasından dolayı evlenmenin mümkün olmadığını ifade etmektedir: “*Kız Feride Feride / Kınalı elleri de / Seni alacağım ama / Askerlik var geride*” (3026); “*İlimon ektim taşa (ilimon yar aman) / (Amanın) bitmedi kaldı kışa (vay vay) / Kız ben seni alırdım (ilimon yar aman) / (Amanın) askerlik geldi başa (Tezkere geldi bize)*” (4253); “*Et aldım elim yağlı / Şal guşak belde bağlı / Gız ben seni (yemin olsun) alcem ya / Başım askere bağlı*” (3419); “*Tabancam kara dağlı / Kır atım ona bağlı / Kız ben seni alırım (Nazmiye'm) / Başım askere bağlı*” (3588). Erkek bu türkülerde askerlik engelinin ortadan kalmasıyla sevdiğini kendine eş alacağını bildirmektedir. Bir Erzurum Tortum (1405) türküsünde ise kız sevdiğine askere gidip gelince kendisini almasını söyler: “*Al işli gey al eyle / Al da beni yâr eyle / Git askere gel eyle / Al da beni yâr eyle*”. *Bahçede Erik Dalı* (1358) türküsünde de sevdiği askerden gelince onunla evlenebilmek için kimseye varmadığı söyleyen bir kızın duyguları dile getirilir.

Anadolu'daki türkülerde asker bir yâr sevmenin de bahtsızlık örneği olduğu sıkça vurgulanır: “*Ah çekmecemin (aman aman) / Ah anahtarı (yavrum da) altından / Ah bir yar sevdim (aman aman) / Ah asker oldu (aman da) bahtımdan*” (3610); “*Entaresin ben bıçtım (de) / Yeni sevdaya düştüm / Ne kötü talihim var (da) / Asker oğlana düştüm*” (4801); “*Gemilerde talim var / Bahriyeli yârim var / O da gitti sefere / Ne talihsiz başım var*” (252); “*Karşiki kışlada talim var / Bahriyeli yarım var / O da gitti gelmedi / Ah ne talihsiz başım var*” (186). Bu dizelerde anlatıldığı gibi asker kişinin seferden geri dönüp dönmeyeceği belli olmadığı için, “asker yâr sevme” durumu şanssızlık/bahtsızlık olarak nitelendirilmektedir. *Pencereden Perde Ben* (18) türküsünde erkek “*Haydi de telleniver / Birazıcık eyleniver / Asker oldum gidiyom (Baygın Hamide'm) / Kaderine sayıver*” diyerek kızın kötü kaderinden dem vurmaktadır. *Nazoğlunu Manisa'da Vurdular* (4537) türküsünde de erkek kendisinin asker olduğunu ve Ayşe kızın ona gönül bağlamamasını ve arkasından mendil sallamamasını salık verir. Asker sevmenin bahtsızlığını farklı bir şekilde ifade eden bir diğer türkü ise *Teyyareler Yürüdü* (4780) türküsüdür: “*Teyyareler çift gider / İçinde şehit gider / Teyyarede yar sevenin / Emeği boşa gider / Sevdiği boşa gider*.” *Askerlere Giydirmişler Kareyi* (4741) türküsünde bir kadın yaşadığı tecrübelerden yola çıkarak kızlara şu öğüdü verir: “*Kışlanın önünde yayılan gazlar / Benim yarım*

asker olmuş a kızlar / Asker oğlanlara varmayın kızlar / Dön dedim yarimi döndüremedim / Mektuplar yazdırdım kandıramadım”.

Eğil Kavağım Eğil (3452) türküsünde ise kendisinin üstüne yâr seven, sevdiğine kırılan erkek “*Kavakta kuru dal var (bi danem aman) / Ayakta mavi şalvar / Asker oldum gidiyom (güzelim aman) / El aç Allah’a yalvar*” diyerek askerliğin kavuşmalarının önünde ciddi bir engel olduğunu anlatmaya çalışmaktadır. *Kara Basma İz Olur* (2306) türküsünde de benzer şekilde erkek kendisiyle denk olduğunu düşündüğü kızı ikna etmek için “*Kara basma kayarsın / Sen benimle ayarsın / Asker olduğum zaman / Günlerimi sayarsın*” diyerek, kızın sonradan pişmanlık yaşamaması için vakit varken evlenmek gerektiğini ifade etmektedir.

Dama Bulgur Sererler (201), *Ovalar Ovalar Engin Ovalar* (4173), *Kelemin Dürmesine* (4611), *Çıra Çattım Yanmadı* (546), *Şalın Bir Ucu Yerdedir* (3370) türkülerinde de askerliğin sevmeye, evlenmeye, kavuşmaya engel olduğu; askerliğin bitmesinin ise vuslat için ön koşul olduğu anlatılmaya çalışılır. Türküler arasında sadece bir türkü kavuşmaya engel olan askerliğin ortadan kalktığını haber veren olumlu bir ileti taşımaktadır. Kırklareli yöresine ait *Harman Yerini Süpürdüm* (706) türküsünde bu kavuşma şöyle anlatılır: “*Harman yerini süpürdüm / Bağdaş kurdum ben oturdum / Kahirlenme ela gözlüm / Ben askerliğimi bitirdim // Harman yerini savuştum / Mor çiçekli dağlar aştım / Esmе rüzgâr yağma yağmur / Ben muradıma kavuştum”.*

Son türkü haricindeki türkülerin askerliğe dair olumsuz imajlar taşıdığı görülmektedir. Bu durumun uzun askerlik sürelerinden ve birbiri ardına devam eden savaşlardan kaynaklandığını söylemek mümkündür. Askerlik kurumunun halk arasında sahip olduğu olumlu/kutsal imaj ise hiçbir surette değerini yitirmemektedir.

1.3. Askerlik Süresince Yaşananlar

Askerlerin ve yakınlarının, askerlik süresince yaşadıklarını anlatan 15 türkü vardır. Bu türkülerde ne zaman ve nereye askere gidildiği, uzun askerlik süresinden yakınma, sılıya duyulan özlem, mektup alma ve göndermeye dair dilekler, düşmanla savaşma arzusu/motivasyonu, yaralı olarak hastanede yatma durumu ile gelinlerin çektikleri sıkıntılar dile getirilmektedir. Kars yöresine ait *Üç Yüz On İki'de Gettim Askere* (5149) türküsünde hicri 1312'de (miladi 1896) askere giden erkeğin ağzından askere gidişi, hastaneye yatışı, ailesinin durumundan habersiz oluşu ve son olarak yüzbaşı tarafından ölüm saatinin ilan edilişi anlatılmaktadır:

Üç yüz on iki'de gettim askere
Dediler ki sana haram tezkire
Mevlam gısmet etsin alım tezkire

Neçe bir bekleyim hastahanayı

Hastahanelerin üzü savuhdur
Dışardan içeri gelenim yohdur
Atamın anamın haberi yohdur
Neçe bir bekleyim hastahanayı

Tohtur gol ağası³ geldi yanıma
Çekti bileğimi aldı eline
Dedi bu da gitti ölüm heddine
Neçe bir bekleyim hastahanayı

Asker Etiler Beni (Uçun Kuşlar Uçun) (3902) türküsünde kendisine denizde “kıdemli çavuş” olarak görev tevdi edilen bir askerın “Gölcük çöllerinde” asker olduğu ve ailesinden bîhaber şekilde kuşlardan haber soruşu anlatılır. Türkünün devamında askerliğin olmazsa olmaz kurallarından biri kabul edilen üst rütbelisine selam verme durumundan da bahsedilir. Bir anlamda komutanın gelmesiyle beraber askerın, büründüğü özlemde, hüzünlü ruh halinden uzaklaştığı anlaşılır: “(...) Güverteye çıktım uzandım yattım / Komutan gelince selâma kalktım / Anayı babayı yâri sılaya attım // Uçun kuşlar uçun İzmir’e doğru.” Bir başka İzmir türküsünde (4042) de astın üstüne selam vermesi teamülü işlenmiştir: “Kapının önünde bir binek taşı / Çekin kıratı binsin binbaşı / Selama durmuş nefer onbaşı / Vatanın uğruna giden Osman’ım”.

Ankara yöresine ait *Asker Oldum Vatana (Zalif’im)* (3820) türküsünde gençliklerinin ilk çağlarındaki “toy”ların asker ocağında/kışlada adam edildiğinden bahsedilir: “Asker oldum vatana (Zalif’im) / Gidiyon mu kıtana (Zalif’im) / Gışla boyu yol boyu (Zalif’im) / Adam ederler toyu (Zalif’im) (...)”. Yukarıda bahsedildiği üzere asker ocağı erkekler için sosyal, psikolojik bir tür eğitim mekânıdır. Bu eğitim süresince askerlerin belli kurallarla disiplin altına alınmaya çalışıldığı bilinmektedir.

Gökçe Ağacın Kilimi (Asker Yârim) (3751) türküsünde genç kadın, askerdeki eşinin subaylar izin vermemesinden dolayı gelemediğini, “Subaylar izin verse / Can olur gelir yarım” diyerek anlatır. Aynı türkünün devamında kadın “Oğlan askere gidince / Gelin çeker çileyi” diyerek askerlik süresince geride gelin olarak kalan kadının yaşadığı sıkıntılardan dem vurur. *Ben Gül İdim Bülbül Kırdı Dalımı* (4092) türküsünde askerde piyade olarak görev yapan erkeğin “Yazım buymuş eremedim murade” diyerek askerden dönememesi halinde yârini kimlerin alacağına dair endişelerini ifade ettiği görülür: “(...) Ben ölürsem kimler tutar yasımı / Kâdir

³ Yüzbaşı.

Mevlam o yazmıştır yazımı / Benden sonra kimler sarar yârimi // Yandı dağlar yandı da dağlar ko yansın / Ben yanmışım gayrı (dostlar) arkadaşlar yanmasın”.

Askerlik boyunca annesini, babasını, yârini düşünen askerlerin eski dönemlerde onlardan haber alabilmek için başvurdukları yollar ya memlekete gidip gelenlerden haber sormak ya da mektup beklemektir. Türkülere yansıyan halleriyle mektup yazmak/yazdırmak veya mektup beklemek askerlik sürecinin en önemli aşamalarından biridir. Birçoğu okuma yazma bilmeyen askerlerin ya da asker yakınlarının mektuplarını da başkalarına yazdırdığı, bu sebeple duygularını açıkça söyleyemedikleri anlaşılır. *Tirene Bindi de Savuştu M'ola* (889) türküsünde yeni evli eş, askerdeki eşine “Okumuş değilim bir mektup yazam / Ellerin yazdığı bu kadar olur” diye seslenir. *Bir Mektup Yazdırdım Urfa'lı Kızına* (2272) türküsünde ise sevdiği kıza mektup yazdıran asker, kızdan olumsuz karşılık alması, akabinde de yaralanıp hastaneye düşüşü anlatılır. Türkünün son dörtlüğünde yaralanan askerlerin künyelerinin karakollara verildiği ve bu şekilde ailelerine haber ulaştırıldığı da öğrenilmektedir: “(...) Bir mektup yazdırdım (anam) dört ucu kara / Künyemiz verildi (anam) karakollara / Anam duyar ise (anam) düşer yollara / Di nenni nenni esmerim nenni askerim nenni”. Benzer bir hastane sahnesi *Bir İncecik Yolum Gider Yemen'e* (5151) türküsünde okunur. Yemen'e asker olarak gönderilen erkek cephede vurulduğunu ve kanının çimene döküldüğünü anlatarak “Öldüğümü bildirmeyin anneme” diye seslenir. Türkünün devamında hastane, yerini yeşil çadıra bırakmıştır ve annesi babası mektup bekleyen birçok yiğidin orada yatmakta olduğu anlatılır: “(...) Yemen yolu amman al yeşil çadır (efem) / Çadır içinde kaç yiğit yatır / Anneler babalar mektuba bakır (efem) // Ay karanlık gece vurdular beni / Yarin yazmasına sardılar beni.”

Türkünün sonunda geçen “yârin yazması” ise Anadolu'da yakılan birçok türküye konu olmuş bir nesnedir. Zira erkek, hasretini dindirebilmek için yârimden onun kokusunun sindiği bir yazma alır ve onu her zaman koynunda taşır. Yaralandığında ise o yokluk ortamında yaraya basılan ilk ilaç, yârin yazması olur.

Kırat Kırat Nallı Kırat (4615) adlı Giresun türküsünde askerliği Yemen'e çıkan asker, Yemen'in uzak yollarının olduğunu, çavuşunun şehit düştüğünü ve annesinin acaba bunu duyup duymadığını dile getirir. Türkünün devamında ise Yemen cephesinin bir tasviri şöyle aktarılır: “(...) Askerler bağlar matara / Toplar yüklenmiş katıra / Sabahaca yatamıyom / Neler geliyor hatıra // Gitme Yemen'e Yemen'e / Yemen sıcak dayanaman / Kalk borusu çalınınca / Sen küçüksün uyanaman”.

Bir Sandığım Vardır Sırmadan Telden (2079) türküsünde yârimden ayrı düşen bir asker, yurt savunması motivasyonu ile hareket edişine dair duyguları anlatılır: “Bir yanım Erzincan

vermem Bayburt'u / Yıkılsın düşmanın tacı ile yurdu / Sağolası anam beni doğurdu / Vurun gardaş vurun gelen düşmandır". Türkünün devamında ise Erzurum'un düşmanlar arasında pay edilmiş olduğundan bahsedilip bu senenin kötü bir sene olduğu "*Gide de gelmiye bu kötü sene*" dizesiyle özetlenir. Benzer bir motivasyonu ve askerlerin yaşadıklarını *Çanakkale İçinde Aynalı Çarşı* (461) türküsünde buluruz. Çanakkale Zaferi'nin simgesi haline gelen bu Kastamonu türküsünde asker, annesine "*Ana ben gidiyom düşmana karşı*" diyerek bir anlamda vedalaşmaktadır. Türküde 13. Tümen'in savaşmak için yol aldığı, askerlerin kimisinin nişanlı kimisinin evli olduğu haber verilir. Bu savaş öyle büyüktür ki geride kalanlar, cepheye gidenlerin dönüşlerinden umudu kesmiştir. "*Çanakkale içinde bir dolu testi / Analar babalar mektubu kesti*" dizeleri yaşanan sıkıntılı durumu ve askerin özlemi yansıtılmaya çalışılır.

Askerlik sürecinde yaşananlar sadece askerler tarafından yaşananlarla sınırlı değildir. Her ne kadar apaçık ifade edilmesi hoş görülme de geride kalan eş, sevgili, anne, kardeş gibi kişilerin duygu ve düşünceleri de kimi zaman türkülerde yansıtılır. Bu kapsamda içinde serzeniş barındıran iki türkü vardır. İlk türküde (889) yeni evli bir eş, askerdeki eşine "*Adam sılasından böyle mi bezer*" diye seslenerek neden gelmediğine ve mektup yazmadığına dair kırınglığını anlatmaya çalışır. Akabinde ise kaynanasıyla yaşadıklarını şu dizelerle açığa vurur: "(...) *Haftadan haftaya mektubun yazar / Gönder mektubunu gönlüm eyleyim // Amman aman amman asger / Yeni yârini ister / Ne karışır kaynanam / Bir oğlan beni besler*".

Bir Emir Geldi de Asker Yürüdü (499)⁴ türküsünde ise cepheden "öldü" haberi verilen askerin, sağ salim evine döndükten sonra eşinin babasıyla evlendiğini öğrenmesi ve buna dair serzenişleri anlatılır. Türküde cephede ölen kişilerin künyelerinin askerlik şubesine gönderildiği ve bu yolla ailelerinin haberdar edildiği anlaşılmaktadır:

Oğlu söylüyor:

Bir emir geldi de asker yürüdü
Karşıkı dağları duman bürüdü
Dört kitabın hangisinde var idi
Hayın babam nasıl aldın yarimi

Baba söylüyor:

Şubeye gittim de bir haber soram

⁴ Bu türkünün bir varyantı bozlak formunda, Zalim Baba adıyla Seyhan civarında, Karakayalı bir Türkmen'den derlenmiştir. Türkünün ilk bendi "*Çantamı kısındım askermi sandın? Çekilen bayrağı düğünmü sandın? Askere gideni ölürmü sandın? Zalim baba nasıl aldın gelini?*" şeklinde başlar. İkinci bent "*Bir emir geldi de öldü dediler*" dizesiyle başlar, babanın "*eller almasın/götürmesin*" diye gelinini kendine aldığını anlattığı bölümlerle devam eder. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Öztürk, 1995, 106-111).

Katibin elinde künyeni görem
Ağlayı ağlayı gözümde olam
Oğlum seni bana öldü dediler
(Yavrum seni bana öldü dediler)

Oğlu eşine söylüyor:
Pınarın başında söylenen sözler
Gelin sen de yok mu utanır yüzler
İnsan sevdiğini sılada gözler
Hain gelin nasıl vardın babama

Eşi cevap veriyor:
Kaleden kaleye atılamadım
Kırıldı terazim tartılamadım
Acılı acılı söyleme oğlan
Babanın elinden kurtulamadım
(Zalımın elinden kurtulamadım)

Türküde bahsi geçen durumun açıklaması yine bir başka türküde şu dizelerle ifade edilir:
“*Gapımızın önü sırapınarlar / İçerler suyunu beni anarlar / Askere gideni öldü sayarlar*” (948).

Türkülerden de anlaşıldığı üzere askerlik süreci sadece askere giden kişi tarafından yaşananlarla sınırlı olmayıp geride kalanlarca da yaşanan sıkıntılı bir dönem olduğu görülmektedir. Bu süreçte umut bağlanan tek unsur askerin ailesine mektup ulaştırarak hayatta olduğunu bildirmesidir. Diğer taraftan ailenin askere mektup göndererek hem onun yaşadığı umudu canlı tutulmakta hem de askerin özleminin dizginlemesine yardımcı olunmaktadır. Künye ise cepheden gelmesi istenmeyen bir işaret olarak türkülere yansımıştır.

1.4. Asker ve Ailesi Tarafından Çekilen Hasretin İfade Edilişi

Askerliğin en zor yanı şüphesiz hasretlik çekilmesidir. Çıkılan yolculuktan geri dönülüp dönülmeyeceği, dönülecekse bile vuslatın ne zaman olacağını bilinmemesi askerliği, giden için olduğu kadar kalan için de zor hale getirmektedir. Anadolu türkülerinin aşk ve sevdadan sonra en yoğun işlediği tema olan ayrılık-gurbet temasıyla yakılmış yüzlerce türkü vardır. Bu türkülerin yakılmasına sebep olan olaylardan biri de askerliktir.

Asker Yolu Beklerim (1799) türküsünde günleri sayarak asker yolu bekleyen bir genç kızın duyguları anlatılır. Hasretlik o kadar ağır basmıştır ki yârinin küs olduğu bacısıyla bile barışmıştır. Bu yakınlık yârinin kanından birine yakın olup bir nebze olsun hasretliğini hafifletmek içindir. *Şu Kışlanın Kapısına* (2345) türküsünde geçen “*Yüce dağlar olmasaydı /*

Laleleri solmasaydı / Ölüm Allah'ın emri de / Şu ayrılık olmasaydı” dizeleri askere gönderdiği eşini hasretle bekleyen bir kadının yüreğinden dökülmüştür. Öyle ki kadın, asker eşi gelmeden süslü yatakta yatamayacağını dile getirir: “*Kır atımın beli ince / Ölürüm yâr görmeyince / Telli yatak serdiremem / Asker yârim gelmeyince*”.

Ayrılığı ölümle eş tutan bir Kıbrıs türküsünde (3368) ata binerek askere giden yârinin arkasından dayanması güç olan hasretliğini şu dizelerle anlatır: “*Garanfilim gatmer oldu / Ayrılık yeter oldu / Şimdi ayrılığımız / Ölümden beter oldu*”. Bu türküler haricinde *Bahçede Erik Dalı* (1358), *Potininin Tabanı* (3287), *Baltayı Vurdum Meşeye* (3289), *Peştemalin Bağları* (3500), *Ceviz Oynamaya Geldim Odana* (3587), *Gara Tiren Gay da Gel* (4017), *Bedirik Soku Dibi Mill'olur* (4127), *Bayrağım Benek Benek* (4788), *Hana Vardım Han Kapısı Sürgülü* (5108) türkülerinde askere gidenlerin arkasından ağlayan, henüz onlara doyamadıklarını dile getiren ve tez vakitte gelmelerini dileyen sevgililerin duyguları aktarılır. “*O yaylalar yaylalar / Çimen bağladınız mı / Ben askere gidende / Gızlar ağladınız mı?*” (2737) dizelerinde ise askere giden delikanlıların arkasından gözyaşı dökülmesinin normal olduğu anlatılmaya çalışılır. Askerliğin hayatın olağan akışındaki bir süreç olduğunu düşünen erkek ise herkesin askere gittiğini söyleyerek kızın oturup ağlıyor olmasını garipsemektedir: “*Duvar üstünde duvar / (aman) Ne var sevdiğim ne var / Oturmuş da ağlıyor / (aman) Asker olmadık kim var?*” (4974).

Biz Hepimiz Üç Kardaş (138) türküsünde bir asker hasretliğe sabretmenin zorluğunu “*Asker oldum gidiyum (da) / Görele bizim tabur / Yar aklıma gelende (de) / Nasıl edeyim sabur*” dizeleriyle anlatır. *Asker Oldum Giydım Yelek* (4220) ve *Harman Yeri Sürmeli* (5136) türkülerinde askerdeki eşlerle hasret giderebilmek için birlikten izin alınması gerektiği, bunun da ancak aileden gelen mektupla mümkün olabileceği haber verilmektedir: “*Suna gelin suna gelin / Tez mektup yaz bana gelin / İzin alıp sana gelim*”. Askere giden yârin/eşin ardından tezkerenin çabuk gelmesini dilemek de askerliğin türkülere yansıyan bir başka boyutudur: “*Evlerinin önü dere / Yârim gidiyor askere (hey aman) / Çabucak gelse tezkere / Sarsam onu beş on kere (hey aman)*” (4687). *Elmayı Dildim Dildim* (2016) türküsünde ise askere gitmeden önce sevdiğinin kıymetini bilemediğini dile getiren bir kız vardır: “*Elmayı dildim dildim / Çamura düştü sildim / Ben senin kıymetini (kara gözlüm) / Asker olunca bildim.*”

Yârin vefasızlığı Anadolu sahası türkülerinde zaman zaman işlenmiştir. Askerlik etrafında yakılan türkülerde özlem, hasretlik, kaybetme korkusu gibi duygular yoğun olarak işlenirken vefasız olma durumuyla bağlantılı tedirginliği *Dut Ağacı Dut Verir* (2927) türküsünde bulunur: “*Yeşilim suya düştü / Ağladım gözüm şişdi / Sevenlerin içinde / Ayrılık bize düştü // Amanın amanın neye yanyom / Yârim asker ona yanyom / Elin oğlu güvenemiyom*”. Uzun

askerlik süresi, erkeğin başka birini sevmesi ya da geride bıraktığı sevgiliyi unutmasını tetikleyici bir unsur olarak yorumlanabilir.

Bir askerin arkasından duyulan hasreti anlatan türkülerin genellikle sevgililer/eşler arasında yoğunlaştığı görülse de özellikle ana-oğul hasretliğine değinen türküler de vardır. Rize Çayeli yöresine ait *Asker Ettiler Beni* (2903) türküsünde kurası Yemen'e çıkan bir askerin oradaki askerlerin annelerinin duygularını aktardığı görülmektedir: “*Askerim gideyirum (da) / Uğradım handan hana / Ateş oldi yanayi (da) / Bizi doğuran ana.*”

1.5. Askerlik Kurumuna Dair Yakınmaların Türkülere Yansıması

Askerlik her ne kadar halk arasında peygamber ocağı olarak görülüp kutsal kabul edilse de 20. yüzyılın ilk çeyreğinde art arda gerçekleşen savaşlardaki kayıplar, sisteme dair bazı serzenişleri de beraberinde getirmiştir. Bu serzenişlerin türkülerde askerlik olgusundan ziyade askerlikteki bazı uygulamalar üzerinden yapıldığı anlaşılmaktadır. Yukarıda bahsi geçen üç farklı askere alınma uygulamasından biri olan redif olarak bekleme veya uzun süre terhis olamama askerliğe dair yakınmaların başında gelir. *Bozarık Bozarık Dağların Otu* (4579) türküsünde, eşi redif asker olarak ayrılan ve hala kavuşamamış olan bir gelinin İsmet İnönü ve Fevzi Çakmak'a yaptığı serzenişler vardır: “(...) *Bir kuş saldı İstanbul'a öttü mü / İzinliler silasına getti mi / Selam söylen İsmet'inen Fevzi'ye / Redif askerinin günü yetti mi?*”

Askerlikle ilintili konuları bulabileceğimiz türkülerin büyük çoğunluğu farklı konuları da beraberinde işlemiştir. Aşağıda tam metinleri verilen türküler ise tamamıyla askerlikten bahsetmesi yönüyle birer istisna kabul edilebilir. Türküler bütün dizeleriyle askerliğin hem giden hem de geride kalanlar için zorluğunu, askerde yaşananları ve askere gidenlerin dönülmez bir yola girdiklerini anlatmaktadır. *Askere Giydirmişler Kareyi* (4741) türküsü bir kadın ağzı türkü olarak, bir kadının askerdeki eşinin hasretinden yakınırken bir taraftan da mektuplardan öğrendiği düşünülen kışladaki yaşamla ilgili halleri aktarır:

(...) Kışlanın önünde selvi söğütler

Oturmuş binbaşı asker öğütler

Yarından ayrılan nazlı yiğitler

Yeşilli yazmalar koynumda galdı

Goyak sevilerim garnımda galdı

(...)

Kışlanın önünde bir pınar akar

İçen askerleri kor gibi yakar

O nazlı yarinin belini büker

Yaz ayları geçti güz ayları ne zaman gelir

Gayirma sevdiğim çok durmaz gelir

Eğil Dağlar Eğil Üstünden Aşam (4934) türküsü TRT repertuarına “Asker Türküsü” adıyla da kayıt edilmiştir. Kastamonu yöresine ait bu türkü, yukarıdaki türkünün aksine askere giden erkek tarafından askerliğe dair sıkıntıları duyurmak için yakılmıştır:

(...)Çalınan davulu düğün mü sandın
Al yeşil bayrağı gelin mi sandın
Askere gideni gelir mi sandın

Bağlantı:

Aldılar yarim elimden uyan uyansın
Buna taştan yürek ister nasıl dayansın

Kalenin kapısı demir değil mi
Demir eriten kömür değil mi
Harbe gitmek Hak'tan emir değil mi
Bağlantı (...)

Askerliğe dair yakınmalardan bir diğeri ise askere gidilen yer ile alakalıdır. Askere gitme aşamasında yaşananları anlattığımız başlık altında bir kısmını verdiğimiz bu yerler Yemen, Cezayir, Balkanlar, Mısır ve Şam taraflarıdır. *Tiren Dūdüğünü Öter* (4656) türküsünde I. Dünya Savaşı'nda (1914) Hicri 1310, Miladi 1894 doğumlu olanların Şam ve Mısır taraflarına askere alınması konu edilir. Hicaz Demiryolu Hattı kullanılarak askerlerin götürüldüğü anlaşılan türküde, o dönem bütün erkeklerin askere alındığından ve sıranın artık kızlara geldiğinden de bahsedilir: “*Mısır ektim bir sıra / Yârim gitti Mısır'a / Benim şevkatli babam (yar yanıyom eyvah) / Kızlara da geldi sıra.*”

Askerlik yeri olarak yakınılan bölgelerden bir diğeri Balkanlar'daki şehirlerdir. Belgrad üzerine yakılan iki türküde de asker, annesine hitaben orada kurban olarak kaldığını ve dönüşünün olmadığını anlatmaya çalışır. İlk türküde (3267), “*Zemun⁵ yolu gezilir mi / Tabur yola dizilir mi / Ağla beni anneciğim / Zemun'a dek gezilir mi?*” dizeleri Zemun'un Anadolu'ya uzaklığı sebebiyle o bölgeye gitmenin -kendince- yanlışlığını dile getirir. Ancak türkünün devamında düşmanın geldiğinin haber verildiği ve askerinin bu uğurda ölümü göze aldığı görülür. Son kıtada annenin ağzından yakılan şu dizeler ise askerinin şehit düştüğünün haberidir: “*Mapushane kapısına / Nail oldum yapısına / Asker oğlum kurban gitti / Kilit vurun kapısına.*” *Belgrad Yolu*

⁵ Zemun: Belgrad'da bir kale.

Uzun Urgan (3278) türküsü de benzer dizelerle yakılmışken türkünün sonunda askerin evli ve üç çocuğunun olduğu öğrenilir: “*Bütün asker nöbet tutar / Tabutumdan kanlar akar / Ağla benim anneciğim / Üç evladım yola bakar.*”

Doksan Üç Harbi Türküsü olarak da bilinen *Şıpka'nın Önünde Bir Uzun Servi* (5152) türküsü de bir askerin seferberlik yapılan bölgelerden biri olan Şıpka'dan şikâyetlerini dile getirir. Kimi askerlerin nişanlı kimilerinin evli olduğunu haber veren asker “*Adın da yerlere batsın aman Şıpka Balkanı / Sebebi sen değil mi aman akıttın kanı / Sebebi sen değil mi aman moskof kırılı*” diyerek içini döker. Türkünün sonunda birçok şehit verildiğini anlatan asker, Şıpka'ya gidenlerin ve şehit düşenlerin “babayiğitler” olduğunu söyler. Bu türkü aynı zamanda askere giden kişilerin, arkalarında eşlerini ve çocukları bırakmış olmalarının askerlik sürecini zorlaştırdığını da göstermektedir. *İstanbul (Trabzon)'un Etirafı Meteris* (1154) türküsünde de seferberlik emri ile Trabzon'dan yola çıkan askerlerin Balkanlar'a kadar ilerlediği, son zamanlara hasretliğin iyice kendilerini zorladığı ifade edilir: “*Vara vara vardım Balkan aresi / Bu hasretlik var mı da bunun çaresi / Sende sevda bende kurşun yarası // Of ayrılık yenilede büktü belimi / Seferberlik ne yamanca yıktın evimi köyümü.*”

Bu türkülerin haricinde *Cezayir'dir Koçyiğidin Vatanı* (2065), *Cezayir'in Harmanları Savrulur* (4819), *Günindi'den Gündoğdu'ya Top Atıldı-Cezayir Çeşitlemesi* (4765) türkülerinde de Cezayir bölgesi ölüm yeri olarak anlatılır. Cezayir'e gidenlerin dönüşlerinin olmadığı ve nice koç yiğitlerin orada “al kanlara boyandığı” dile getirilir.

Rumeli yöresine ait *Yemen Yemen Şanlı Yemen* (3747) türküsünde “*Bir ananın bir oğlunu / Ta Yemen'e gönderdiler*” serzenişiyle kendi şanlı da olsa “*toprakları kanlı Yemen*” dizesiyle o bölgenin sıkıntısı gösterilmeye çalışılır. Ağıt formunda yakılmış bir Erzurum türküsünde (794), yeni gelinin Yemen'e giden eşinin arkasından yaşadığı acı ve söylediği yakınmalar duyulur: “*Mızıka çalındı düğün mü sandın / Al beyaz bayrağı gelin mi sandın / Yemen'e gideni gelir mi sandın (...) Ağamı yolladım Yemen eline / Çifte tabancalar takmış beline / Ayrılmak olur mu taze geline.*”

Askerlik yeri olarak sıkıntılarını dile getirildiği son türkü Samsun Vezirköprü yöresine ait *İzmir Ellerinde Naneler Biter* (5150) türküsüdür. Türkü bir askerin ağzından annesine hitaben yakılmıştır. Asker, yaşadığı hasretliğin ölümden beter olduğunu, çetelerin tüfeklerini yağlayarak hazırlık yaptığını ve canını millete satarak “dini bir uğruna” şehit düşenlerin kervanına katıldığını anlatır: “*(...) Sabahtan kalktım da çantama baktım (çantama baktım) / Cephanem tükendi düşmana çattım (düşmana çattım) / Anne bu canımı millete sattım (millete sattım) /*

⁶ Şıpka: Kuzey ve Güney Bulgaristan'ı birbirine bağlayan, 1326 metrede bulunan geçit.

Dinibir uğruna giden aslanlar (giden yavrular): “Dini bir” söylemi her ne kadar coğrafi olarak bir yeri işaret etmiyorsa da kelime anlamıyla Anadolu toprakları haricindeki yerleri ifade etmek için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Aynı toprakların insanları olmamalarına rağmen din birliği çatısı altında toplanan kişiler, birbirlerinin topraklarını korumak için savaş vermişlerdir.

Askere giden kişiler arkalarında birçok kişiyi bırakarak giderler. Gönderenler bir kişiyi askere yolcu etseler de asker onlarca kişinin hasretini çeker. Eğer ki arkalarında bıraktıkları eşleri ve çocukları ise askerlik süreci daha zorlaşmaktadır. Doğrudan askerlik kurumu ile ilgili olmamakla beraber, askerliğe dair yakınılan unsurlardan biri de askerlerin medeni durumlarıdır. “*Uzun olur bahçelerin selvisi / Ne zorumuş askerlerin evlisi*” (4739); “*Bütün asker nöbet tutar / Tabutumdan kanlar akar / Ağla benim anneciğim / Üç evladım yola bakar*” (3278); “*Gümüş cezvelerim kaynar ocakta / Yunan çöllerinde kaldım sıcakta / Altı aylık yavrum kaldı kucakta*” (4934); “*İmanım bandırma sevdiğim candırma ayrılmam vazgeçmem / Ben ayrıldım askerlik (düşmanlar) ayırdı yarimden eşimden*” (4527), “*Gemideyim gemide / Ayağım yemenide (aman annem ayağım yemenide) / Alma Mevlam canımı / Sevdiğim var geride (aman annem nişanım var geride)*” (4852) dizeleri askerlerin kışlada yaşadıklarını özetleyen ifadelerdir.

Evli olarak askere gitmenin zorluğu yukarıdaki türkülerde askerin ağzından dile getirilmiştir. Bu sıkıntıların diğer tarafında geride kalan kadının eş ve sevgili olarak yaşadığı zorluklar da vardır. *Dama Goydum Yakacak* (875) türküsünde asker, sevdiğini kime emanet edeceğini bilemez halde askere gider. Türkünün devamında henüz evli olmadıkları anlaşılan sevgililerden kıza, töreler gereği dünürücü gelebileceği korkusu vardır: “*Dama goydum yakacak (ah da gara gözlüm) / Şimdi tren kalkacak / Ben askere gidiyorum (ah da gara gözlüm) / Sana kimler bakacak*”.

Askerliğe dair yakınmaların belki de en acısı bir kadının “asker eşi” ve “gelin” olarak yaşadığı sıkıntılardır. *Verdiğin Yazmayı Bürüneyim Mi* (3998) türküsünün birinci bölümünde gurbette gelin olduğu anlaşılan bir kadının serzenişleri vardır: “(...) *Her ana gurbete gız mı başışlar // Aylar on beş on beş gine gurbet tükenmez / Ellerin köylerinde de bu hasretlik çekilmez*”. “*Ben ölünce dertli koyun adımı*”, “*Bu mektubu yazan ne dertli yürek*” dizeleriyle derdini anlatan kadın, annesinden yana bile bahtının gülmediğini ifade eder. Türkünün ikinci bölümünde ise “asker karısı” olarak hiçbir yere sığamadığını şu dizelerle anlatır:

(...) Gesi bağlarında dolandım taşa
Gardaş ekmeğini kakarlar başa
Çalıştım çalıştım emeğim boşa

Eğil dağlar eğil bir gül alayım mı
Asker karısıyım nerde kalayım

(hey hey)
Evereğin bayırına düzüne
Ellerin anası gider gızına
Benim anam hiç bakmıyor yüzüme (...)

Askerlik kurumuna dair bu yakınmaların ifade edildiği yukarıdaki türkülerin aksine *Oy Miralay Miralay* (371) türküsünde ironik bir serzeniş vardır: “*Oy miralay miralay / Askerin alay alay / Al kızları askere / Askerlik olsun kolay*”. Türkünün devamında sevgilisine olan hasretliğini anlatan asker, dünyasının zindana döndüğünü, sevgisine darılmayı bile özlediğini anlatır.

1.6. Gurur Kaynağı Olarak Mehmetçiğin ve Vatanın Türkülere Yansması

Türküler, yoğun duyguların damıtılmış halde dile dökülmesidir. Askerlikle özdeşleşen hasretlik, gurbet, ölüm acısı gibi temalar Anadolu türkülerinde sıkça işlenmiştir. Bunun yanında az da olsa askerliğin, vatana hizmet etmenin gurur kaynağı olduğuna değinen türküler de vardır. Yukarıda işlenen türkülerde baskın çıkan duygular her ne kadar olumsuz olsa da birkaç dize ile “vatan savunması”nın her şeyin üstünde olduğu, asker olmanın hayatın olağan akışının en önemli parçası olduğunun altı çizilir. Bunların haricinde iki türküde baskın şekilde asker ocağının ve vatan savunmasının hiçbir şeye değişilemeyeceği vurgusu yapılır. İlki uzun hava formunda okunan destan türünde bir Nizip türküsüdür (979):

Karşı dağda kara tabur ordu var agam ordu var
Karşı dağda kara çadır ordu var agam ordu var
Her yiğidin de yüreğinde derdi var agam derdi var aslan derdi var
Her yiğidin de yüreğinde derdi var agam derdi var yavrum derdi var
Herkesin de vatani var yurdu var agam yurdu var
Vatan için ben bu dağda gezerim yavrum gezerim aslan gezerim
Türklük namına canım feda ederim yavrum ederim aslan ederim

Aliverin Sandığımdan Kürkümü (2255) türküsünde de düşmana karşı savaşılan Cafer isimli bir askerin “*Cafer öldü vatan millet sağ olsun / Sağ olsun da düşmanlara dağ olsun*” diyerek vatan savunmasının önemine dikkat çektiği görülür. Âşık Veysel’in dilinden dökülen TRT repertuarına *Denizaltı Dumlupınar Kazası* (5162) adıyla kayıtlı türküde de aynı duyguların tercümesi bulunur:

“Memleket uğrunda can veren hasta / Vatan sağol demiş en son nefeste / Seksen bir kahraman aynı kafeste / Bir yolu çıkmadık derede kaldı, // Vay anam anam derdime yanam / Çatal yürek gerek buna dayana derde dayana”. Kurtuluş Savaşı’ndaki mücadelelerden bir sahneyi anlatan *Kütahya’yı Kara Duman Bürüdü* (4761) türküsünde askere mücadele gücü veren, vatan için candan geçilmesi gerektiğini öğütleyen söylemler vardır: “*Vur aslan vur vur da dönme sen geri / Perişan olsun düşmanların askeri*”.

Vatan savunmasına dair güzelleme şeklinde okunabilecek bir başka türkü Sivas Zara yöresine ait *Gine Yüksелеcek Türk Hava Kuşu* (981) türküsüdür. İsmet İnönü’ye dair övgülerin de yer aldığı türküde Mehmetçik şahin olarak nitelendirilir ve İnönü’nün de tecrübeleriyle baykuşları yurda sokmayacakları anlatılır: “*Nur olsun atanın yattığı yerler / Zaferler kazandı kahraman erler / Aslan toprağına giremez eller / Tecrübeler görmüş başkanımız var.*”

Atımı Bayledim Delikli Taşa (2791) türküsünde ise annesine seslenen bir askerin duyguları okunur. Mustafa Kemal Atatürk’e ve yarbaylarına övgüyle başlayan türküde asker “*Anne ben bu canı vatana sattım*” diyerek verdiği mücadeleyi anlatır. Iğdır yöresine ait *Asker Olup Vatana Hizmet Eylemem Men* (3245) türküsünde de asker sevdiğine olan aşkını ve hasretini anlatırken diğer taraftan vatan sevgisinin daha ağır bastığını ve vatanını ondan ve canından daha çok sevdiğini ifade eder: “*Asker olup vatana hizmet eylemem men / Çağrılmadan asker olup giderem men / Giderem gurbet ele yar sana gurban // Gurban olim vatana vatanın bayrağına / Onu candan severem gurban olim ayına / Ayın yıldızına onu candan severem.*”

Bir Muş türküsünde (3824) ise vatanın elden gittiğini, bu sebeple yas tuttuğunu ifade eden kişi, “*Ağla gözüm ağla gör neler oldu / Vatanı terk eden hainler oldu*” diyerek topraklarının vatan savunmasından kaçanlardan dolayı kaybedildiğini ima eder. Amasya’nın gençlerini anlatan *Kilo Kilo Elmalar* (3800) türküsünde “*Amasya’nın bardağı / Biri olmasa bir dağı / Mehmediyle şan dolu (ley ley ley leylam) (Mehmetçiği şanlıdır) / Carcurum⁷ erat yatağı*” dizeleri doğrudan askerlikten ziyade vatan hizmetinde bulunan Mehmetçiğin övülmesi durumuna işaret eder.

Bu türkülerin yanı sıra Mehmetçiğin vatan için önemine değinen, onların cansiperane mücadelelerini öven ve vatan savunmasının tarihini aktaran türküler de vardır. Ancak bu türkülerin büyük çoğunluğu repertuar dışında bulunmaktadır.

1.7. Şehitlik Mertebesi İle İlgili Türküler

Sözlükte “kutsal bir ülkü veya inanç uğrunda ölen kimse” olarak tanımlanan şehit, dini anlamda da pek çok övgüye ve müjdeye mazhar olması yönüyle arzulanan bir makamdır. Vatan

⁷ 15. Er Eğitim Tugayı’nın halk arasındaki adı.

uğruna düşmanla çarpışan askerlerin, birçok türküde “beklemeyin, dönmeyeceğiz” şeklinde söylemleri yukarıdaki bölümlerde zaman zaman işaret edilmişti. Doğrudan şehitlik makamına erişilme durumunun da ayrıyeten türkülere konu edildiği görülmektedir. Bu türkülerde şehitlik makamının yüceliğine rağmen yüreği yanan annelerin duygularına da yer verilir.

Tarih boyunca Türk milletinin vermiş olduğu kıran kırana savaşlarda binlerce asker şehit olmuş ve cephelerde bu şehitlerin oluşturduğu acı görüntüler türküler aracılığıyla canlı tutulmaya çalışılmıştır: “Şıpka'nın içinde aman sıra söğütler aman aman / Baş başa yatıyor aman yerde şehitler / Şıpka'ya gidenler aman babayiğitler” (5152); “Geminin direkleri / Elmas gibi parlıyor / Şehitler sıralanmış / Bütün cihan ağlıyor (...) Dayanmaz annem dayanmaz buna canlar yürekler” (4852). Tarihin belki de en elim olayı olarak kaydedilen 1915 yılında Sarıkamış'ta 90 bin askerin donarak şehit olduğu hadise, *Sarıkamış Altınbulak* (777) ağıtıyla ölümsüzleştirilmiştir. Bu olayda üç oğlunu şehit veren bir anne şehitleri şöyle anar: “Yüzbaşılar binbaşılar / Tabur taburu karşılar / Yağmur yağıp gün değince / Yatan şehitler ışılar”.

Kars sınırında düşman askeriyle yapılan mücadeleyi anlatan *Karadağ'da Düşman Topu Patlıyor* (1142) türküsünde komutanın askerlerini motive etmek amacıyla, şehitlikle beraber Cennet köşkü verileceğini müjdeler: “Vurun evlatlarım Allah aşkına / Şehit olanımız cennet köşküne / Atın aslanlarım Allah aşkına / Şehit olanımız cennet köşküne”.

Sivastapol Önünde Yatan Gemiler (2827) türküsünde asker “Anacığım anacığım bana ağlama / Eğer gelmez isem kara bağlama” diyerek bir anlamda şehitliğin mukaddes bir makam olarak geride kalanların yüreğine ferahlık vermesini ister. Asker türkünün devamında şehitler için “Vadesinden evvel ölen yiğitler” ifadesini kullanır. “Çektim Zemun'un düzüne / Şimayzeri aldım dizime / Dediler düşman geliyor / Ölümü aldım gözüme” (3267); “Ağlar annem ağlar gelmez ölürüm / Devletin yoluna kurban olurum” (5153) diyen askerler vatan savunmasının her şeyden önce geldiğini bildirirler. *Ordumuz Gitti Muş'a Dayandı* (3013) türküsünde taşı toprağı kana boyanan Muş ve Bitlis'in durumunu görüp yüreği yanan asker ise annesine bir nebze de olsa umut olmak ister: “Yüzbaşım gitti gelmedi halâ / Ağlama aney belki gelirem” diye seslenmektedir. *Teyyareler Yürüdü* (4780) türküsünde bir annenin askerden dönmeyen oğlunun ardından yaşadıkları, askerin gözünden anlatılmaya çalışılır:

(...) Gidin bulutlar gidin
Anneme selam edin
Annem beni sorarsa
Öldü gömüldü deyin

Teyyareler uçuyor
Fırıl fırıl dönüyor
Annem onları görünce
Dağa taşa çıkıyor

Teyyareler çift gider
İçinde şehit gider
Teyyarede yar sevenin
Emeği boşa gider
Sevdiği boşa gider

Aynı acının ikinci kez aynı düzeyde yaşanamayacağı olgusu üzerinden hareket edilirse, şehitlik haberinin alınması esnasındaki duygu yoğunluğu ile yakılmış ağıtların, türkülerin hatırda tutulup sonrasında kayıt altına alınmama ihtimali yüksektir. Bu sebepten askerlik öncesinde ve süresince yaşananlarla ilgili durumların ve olayların şehitlikle ilgili olanlara nazaran türkülerde daha canlı ve geniş şekilde yer bulduğunu söylemek mümkündür.

Şehitlik olgusunu farklı bir bakış açısıyla ele alan türküler de vardır. Bu türkülerde “yâr yolunda ölenlerin” şehit sayılması gerektiği inancı işlenmiştir. “*Şu karşiki haneyler / Yıkılsın meyhaneler / Acep şehit olur mu / Yar yoluna ölenler*” (4717) şeklinde sorulan soruya başka bir türkü “*Sarı olur (aman) üst yakanın geveni / Ben bilemedim (aman da) peşim sıra geleni / Şehit derler (aman) yâr yoluna öleni*” (1056) diye cevaplar. “*Ortaca'da evimiz / Suyu düştü sevimiz / Bu sevimiz uğruna / Şehit olsun birimiz*” (198) dizeleri de sevgi uğruna ölenin şehit sayılması gerektiğine dair isteği anlatır.

1.8. Askerlikle İlgili Terimlerin Türkülere Yansıması

Askerlikle ilgili türkülerin her birinde kurumda kullanılan terimlerin en azı birine yer verilmiştir. Bu terimlerin zaman zaman yöresel ağız özellikleriyle söylendiği ve repertuara da bu şekilde kaydedildiği görülmektedir. Buraya kadarki başlıklar altında yer verilmemiş, ancak içinde askerlikle ilgili terimleri ihtiva eden türküler bu başlık altında incelenecektir.

“Askerlik görevinin bittiğini belirten belge, pusula” (TDK Sözlük) olarak adlandırılan *tezkere* türkülerde bazen sevindirici bir haber, bir müjde şeklinde bazen de arzulanan bir hedef olarak yansımaktadır. “*Şen ol Bayburt şen ol sende nem kaldı / Teskirem yanaştı üç günüm kaldı / Bayburt kalesinde yeğim kaldı*” (672, 2595). “*Şu binanın üst yanı / Altı da berber dükkânı / Teskereli geliyor / Hacıların Osman'ı (yan Osman'ım yan)*” (1523). “*Var get oğlan var get sılaya var get / Tezkeren yapıldı Haydar'ım al get*” (948).

Tezkerenin farklı bir ifadesi de *terhis olmaktır*. Sözlükte “askerlik ödevini bitirenleri ordudan bırakma” (TDK Sözlük) şeklinde tanımlanan terim, sevinçle beklenen ve ulaşmak için günlerin sayıldığı bir olaydır: “*Tarlada bostan olur mu / Dillere destan olur mu / Benim yârim askerden (kara gözlüm) / Acep terhis olur mu*” (3309).

“Terhis edildikleri halde ihtiyaç halinde yeniden askere alınan, yedeğe ayrılan erler” (TDK Sözlük) için kullanılan *redif* terimi türkülerde tezkere ve terhis terimlerinden daha fazla yansımıştır. Bu durumu, askerliği bitirip dönmenin zorluğu hatta savaş ortamında imkânsızlığı şeklinde yorumlamak mümkündür. “*Şu dağın ardında redif sesi var / Varın bakın çantasında nesi var / Bir çift pabuç ile bir de fesi var*” (341); “*Bir kuş saldım İstanbul'a öttü mü / İzinliler sılasına getti mi / Selam söylen İsmet'inen Fevzi'ye / Redif askerinin günü yetti mi*” (4579). Son dizelerde geçen *izinli* tabiri askerden kısa süreliğine ayrılma şekli olarak tanımlanmaktadır. Savaş ortamında izinli olma durumu nadiren gerçekleşse de birkaç türküye yansımıştır: “*Cendermeyim cenderme (amanın amanın) / Beni yoldan gönderme (kız sana hayranım) / Ben bir izinlilyem (amanın amanın) / Canıma kasteyleme (kız sana hayranım)*” (773). Elazığ yöresine ait aşağıdaki türkü (5177), askerlik sürecinin özeti gibidir:

Pembe çiti bağlama (of anam nazlı yar)
Asker oldum ağlama (he hele di gel gel)
Askerliğim üç aylık (of anam nazlı yar)
Ellere bel bağlama (he hele di gel gel)

Dağdan gelirim dağdan (of anam nazlı yar)
Belimde sarı yağdan (he hele di gel gel)
Baba ver bedelimi (of anam nazlı yar)
Ayrırma beni yardan (he hele di gel gel)

Dağları delemedim (of anam nazlı yar)
Yol bulup gelemedim (he hele di gel gel)
İzinim el elinde (of anam nazlı yar)
İzinsiz gelemedim (he hele di gel gel)”.

Redif asker uygulamasının farklı bir adlandırması olan *ihtiyat* terimi “terhis edildiği halde ihtiyaç halinde yeniden askere alınan kişi, yedek asker” (TDK Sözlük) anlamında kullanılmaktadır. Bu haliyle bir türküye konu edildiği görülür: “*İhtiyatlar silah çatmış yolun*

üstüne (hey aman aman) / Nazlı da yarım gelivermiş sol dizin üstüne (adaş aman amman) / Gözüm yaşım durmaz akar gül yüzün üstüne (hey aman aman)” (342).

“Askerlikten muaf olmak için ödenen para” (TDK Sözlük) anlamına gelen *bedel* sözcüğü türkülerde yârdan ayrılmamanın anahtarı şeklinde kullanılır. Yukarıdaki bölümlerde incelenen bazı türkülerde (4107, 4379, 4833, 5177) bedel uygulaması ile ilgili yakınmalar vardır. *Pencereden Yel Gelir* (1646) türküsünde ise babanın ödemediği bedeli sevgilinin ödeyeceği dile getirilir: “*Duvarı deleceğim / Yanına geleceğim / Yârim asker olursa / Bedelini vereceğim*”.

Türkülerde askerlikle ilgili rütbe bildiren terimlere de rastlanır. Eski dönemlerde erkeğin askerde aldığı rütbe, tezkere sonrasındaki hayatında övünç kaynağı olmakta, kimi zaman ise rütbesi gündelik hayattaki lakabı, sülalesinin adı haline gelebilmektedir (Çalışkan, 2016, 117; Cebeci, 2022, 125; Kardaş, 2018, 214; Çoşar, 2003, 33)⁸. Bu kapsamda türkülerde en çok geçen terim *çavuş*tur. Sözlükte “onbaşidan sonra gelen ve görevi manga komutanlığı olan erbaş” (TDK Sözlük) şeklinde tanımlanan çavuş, türkülerde hem övünç kaynağı olarak hem de üstünlük ifade eden mevki sahibini kast edecek şekilde yer alır: “*Cenderme çavuşuyam / Yol verin savuşuyam / Beni çavuş sanmayın / Bölüğün başkanıyam*” (773). “*Aman oğlan (aman yarım) / Şu yandan savuş / Acemiler üstüne (de) / Olmuşsun çavuş*” (4786). “*Havuz başı su başı / (Hoydah) ben istemem onbaşı / Olursa çavuş olsun / (Hoydah) dosta düşmana karşı*” (704).

“*Harmanaca savuşturdum / Eşim fersiz sallanıyor / Golunda çavuş nişanı / Ta geriden allanıyor*” (4583). Bu türküde eşinin taburunun arkasından giden kadının, onu kolundaki çavuş nişanı ile taburun içinden seçtiği anlatılmaktadır. Türkünün devamında kadının, jandarma ile eşine mektup ulaştırıp eşini köye çağırdığı da aktarılır.

“Orduda rütbesi asteğmenle üsteğmen arasında olan, takım komutanlığı yapan subay, mülazım” (TDK Sözlük) şeklinde tanımlanan *teğmen* rütbesi de birkaç türküye hem günümüzdeki kullanımı hem de eskiden kullanılan “mülazım” terimiyle yansımıştır. Bu söyleyişlerde yöresel ağız özellikleri kendini gösterir: “*Aman milazım canım milazım / Dokunmayın Hanife’ye bize lazım*” (2008); “*Komşunun adı Ali mülazım / Ben askere gidiyom neler ilazım*” (494); “*Yol üstüne kuruverdim dermeni / Ben isterim çavuş ile teğmeni*” (1835).

Çavuşa ve teğmene göre daha üst rütbeye tekabül eden *yüzbaşılık* türkülerde kadınların ağızından gurur kaynağı olarak kullanılırken, erkekler tarafından genellikle çatışma ortamındaki bir görevliyi anlatmak için kullanılmaktadır: “*Boztepe’nin düz taşı (anam) / O da denize karşı /*

⁸ Bartın’da sadece Çavuş lakabı değil, askerdeki göreviyle/durumuyla bağlantılı olarak *Gazi, Paşaoğlu, Sali Onbaşı, Topçula, Teymen*; aileden birinin üsteğmen olmasından dolayı *Üsteğmenle* gibi lakapların kullanıldığı tespit edilmiştir (Çalışkan, 2016, 117). Kastamonu yöresinde (Cebeci, 2022, 125), Muş yöresinde (Kardaş, 2018, 214) ve Trabzon’da (Çoşar, 2003, 33) bu tespit sadece Çavuş lakabı ile sınırlıdır.

Ben yârimi gönderdim (anam) / Askerlere yüzbaşı” (4915). “Dermenimin ak daşı / Döner de döner üst başı / Benim de yarım sorarsan / Ödemişli yüzbaşı” (5255). “Ocak başı düz başı / Ben istemem yüzbaşı / Olursa paşa olsun / Dosta düşmana karşı” (799).

Orduda rütbesi binbaşı ile albay arasında olan *yarbaylık* bir Selanik türküsü olan *Atımı Bayledim Delikli Taşa* (2791) türküsünde görülür. Buradaki kullanımı da günümüzdeki adlandırmadan ziyade eski kullanımı olan “kaymakam” terimi ile yansımıştır: “*Atımı bayledim delikli taşa / On iki kaymakam bir Kemal Paşa / Yaşa Kemal Paşa binlerle yaşa / Düşmanları yaydın dağ ile taşa*”.

Yüzbaşılığın bir üst rütbesi olan *binbaşılık* türkülerde komutan göreviyle yer almıştır. Askeri komuta eden/yönlendiren, taarruzu planlayıp kontrol eden kişi binbaşidir. Emir komuta zinciri içinde talimatlar askere iletilir. Türkülere yansıyan haliyle binbaşı/komutan bir yönüyle askerin kaderini belirleyen kişidir: “*Talim ettiğimiz bir kısık dere / Sallama kırbacın her yerim yara / Sorun binbaşuya sılamız nere*” (4328, 5153); “*Sivastapol önünde sıra söğütler / Oturmuş binbaşı asker öğütler*” (2827); “*Karavanalar çalıyor / Binbaşılar darılıyor / Darılmayın binbaşılar / Can ciğerden ayrılıyor*” (3267).

Günümüzde *albay* rütbesinin eski karşılığı olarak kullanılan “miralay” rütbesi iki türküde şu şekilde geçmektedir: “*Oy miralay miralay / Askerin alay alay / Al kızları askere / Askerlik olsun kolay*” (371); “*Dere kunduzu musun (aman Fatmam) / Sabah yıldızı mısın / Aç gapını ben geldim (sürmeli gözlü Fatmam) / Miralay gızı mısın*” (4683). Albaylık rütbesinin eski dönemde var olan savaş ortamında hem ulaşılması güç bir mevkiye tekabül etmesi hem de albayların halk arasında çok görünüp bilinmemesinden kaynaklı türkülere yansımamış olduğu yorumu yapılabilir.

Askerlikle ilgili bu terimlerin haricinde pek çok türküde kışla, ordu, tabur, piyade, er, siper (meteriz) gibi terimlerin de kullanıldığı görülmektedir. Bu terimler genellikle doldurma⁹ mısralarda kullanılmış olup doğrudan askerlikle ilgili türkülerde azdır. Bu konuda “*Kışlalar doldu bugün / Doldu boşaldı bugün* (287); “*Kışlanın kavakları / Burdur’un sokakları / O kız benim olmazsa / Yakarım konakları*” (4493) gibi örnekler verilebilir.

Sonuç

Halk ezgileri, geçmişten günümüze toplumsal hayatın bütün aşamalarındaki duygu ve düşünce hallerini taşıyan, ileten ve yaşamasına aracılık eden metinlerdir. Bireylerin

⁹ Ali Osman Öztürk bu durumu şöyle açıklamaktadır: “Halk türkülerinin dili duyu organlarına hitap etmektedir. İlgisiz gibi görünen cümleler arasında en az tabiattaki varlıkların arasında olduğu kadar bir bağlantı her zaman vardır. (...) Genel olarak bir bendin ilk yarısı, ikinci yarısında yer alan fikri hazırlayıcı ifadelerle doldurulmaktadır. (...) [Çünkü türkülerde tasvir kalıbı vardır.] “Tasvir” kalıbı, “talep edici” kalıpla birlikte türkü-destanın lirik karakterine uymaktadır” (1995, 89, 93, 96).

sevinçlerinden ziyade acılarını daha yoğun bir şekilde anlattıkları ve aktardıkları düşünüldüğünde halk ezgilerinin büyük çoğunluğunun hüznü, keder, elem yüklü olduğu görülür. Bu ruh halinin hâkim bir vaziyette bulunduğu türkülerin bir bölümü askerlikle ilgili olarak yakılmıştır.

Askerlik sisteminin Türkiye'deki uygulamaları incelendiğinde 1846 yılına kadar uygulanan devşirme ve pencik usulü, 1846 yılından 1886 yılına kadar uygulanan kura usulü ve 1886 yılından itibaren günümüze kadar uygulanan zorunlu askerlik diğer bir adıyla “yükümlülük” sistemi ile karşılaştırılır. Bu uygulamalarda askerde kalma süresi değişmekle beraber günümüzdeki altı aylık, bir yıllık sürelerle nazaran epey uzun olması dikkat çeker. Askere alınma yaşı resmîyette 20 olarak kabul edilmiş olsa da seferberlikten dolayı daha erken yaşlarda silahlı altına alınan erkekler olmuştur. Resmî tarihin askerlik, savaş durumu ve seferberlikle ilgili vermiş olduğu bilgilerin daha pek çoğunun türkülerle tamamlandığı tespit edilmiştir. Türkülere yansıyan askerlik ve seferberlik hallerinde şu savaşların izleri görülmektedir: 1828-1829 Türk-Rus Savaşı, 1827-1830 Cezayir'in Fransızlarca işgali sonucu gerçekleşen seferberlik, 93 Harbi denilen 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı, ardından Trablusgarp Savaşı (1911-1912), Balkan Savaşı (1912-1913), I. Dünya Savaşı (1914-1918) -özellikle Yemen Hicaz Cephesi- ve Kurtuluş Savaşı (1919-1922).

TRT repertuarına kayıtlı türkülerle sınırlandırılarak yapılan çalışmada askerlik sisteminin gerek askere giden kişiler tarafından anlatılışı gerekse geride kalanlara tezahürü incelenmeye çalışılmıştır. Yapılan okumalar sonucunda 150'yi aşkın türkü incelenmiş ve bu türkülerden yola çıkarak şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Askere gitme veya asker gönderme aşamasında türkülerde askerliğe davet şekli kura usulü, pusula gönderme veya ferman ile çağırma şeklinde yansımıştır. Askere alınma yaşı kayıtlarda 20 olarak görülse de türkülerde 14, 18 yaşında askere çağrılan kişilerden bahsedilmektedir. Bu süreçte bedel parası ödeyebilenlerin askerden muaf olduğu da türkülerde aktarılmıştır. Tarih boyunca Türk askerinin Anadolu toprakları haricinde Cezayir, Yemen, Mısır, Balkanlar ve Şam dolaylarında mücadele ettiği türkülerde yansımış, bu yerler memlekete uzaklığından dolayı hem askerlerce hem de geride kalanlarca şikâyet edilen askerlik yerleri olarak türkülerde konu olmuştur.

Askere gitme erkekler için erginlenmenin tamamlanması anlamı taşımaktadır. Bu durum askerlik öncesi ve sonrasının birbirinden farklı hal ve hareketler barındıracağına işaretini verir. Türkülerde askerliğin hem erkek hem de kadın bağlamında ağırlıklı olarak evlenmeye/kavuşmaya engel olduğu ifade edilmektedir. Asker bir yâr sevmenin

bahtsızlık/şanssızlık olarak addedilmesi ikinci ağırlıklı konuyu oluşturmaktadır. Diğer taraftan askerlik süresince yaşanan çeşitli zorluklar da türkülerde konu edilmiştir. Bu türkülerde ne zaman ve nereye askere gidildiği, uzun askerlik süresinden yakınma, silaya duyulan özlem, mektup alma ve göndermeye dair dilekler, düşmanla savaşma arzusu/motivasyonu, yaralı olarak hastanede yatma durumu ile gelinlerin çektikleri sıkıntılar işlenmiştir. Askerlik süresince mektup alma veya gönderme hayatta olmanın bir işareti gibidir. Mektubun kesilmesi, askerdeki kişiden de ümidin kesilmesi demektir. Bir türküde askerin cepheden “öldü” haberi veren künyesinin gelmesi üzerine, babasının karısını kendine eş aldığı anlatılır. Seferberlik döneminde askere gidenlerin artık öldü kabul edildiği inancı da türkülerde kendine yer bulur.

Askerlik süresince bireylere en zor gelen durum hasretliktir. Genel olarak bütün türkülerde yansıyan hasretlik çekme bazı türkülerde doğrudan anlatılmıştır. Askere giden eşin/sevgilinin arkasından gözyaşı dökmenin normal olduğu, kavuşmanın ise mektup göndererek komutanın izin vermesine bağlı olduğu türkülerde anlatılır. Anne-oğul arasındaki sevgi bağının ve hasretliğin türkülerde “özlem” anlamında daha az yansıdığı, şehitlik durumundaki acının daha fazla ifade edildiği söylenebilir.

Hasretlik çekmenin bu denli ağır olması, türkülerde askerlikle ilgili yakınmaların da yansımaya sebep olmuştur. Bu yakınmaların başında askerlik yerleri vardır. Memleketten uzakta olan her yer sıkıntıları da beraberinde getirmektedir. Özellikle Yemen ve Cezayir’in bu anlamda türkülerde fazlaca konu edildiği görülmektedir. İkinci yakınma durumu ise askere gidenlerin geri dön(e)memesidir. Bu durum gerek redif asker olarak birlikte tutulan ve terhis edilmemekten gerekse cephede şehit olunmasından kaynaklıdır. Redif olanların dönememe hallerine mektuplar bile çözüm değildir. Ayrıca askere evli, nişanlı, çocuklu iken gitmek de askerliği çekilmez kılan haller olarak türkülerde yansımıştır. Bir türkü “asker karısı” olarak yaşanan sıkıntıları dile getirmektedir.

Yaşanan zorluklara rağmen asker olmanın, vatan savunmasında rol almanın gururu da türkülerde işlenmiştir. Vatan uğruna savaşmanın her şeyden üstün olduğu, bu uğurda canların bile feda edilebileceği “candan geçmek”, “canı vatana satmak”, “kurban olmak” deyimleriyle sıkça vurgulanır. Bu mücadelelerin sonucunda şehit ya da gazi olmak da vardır. Şehitlik makamının türkülerde acı tasvirlerle yansıdığı tespit edilmiştir. Bu makama farklı bir bakış açısı olarak yâr yolunda ölenlerin de şehit sayılması gerektiğine dair düşüncelerin bildirildiği üç türküdür.

Türkülerde askerlikle ilgili tespit edilen unsurların sonuncusu askerlik terimleridir. Bu konuda en fazla “tezkere” teriminin geçtiği görülmektedir. Zaman zaman yöresel söyleyiş özellikleriyle *teskire*, *teskere* kullanımları vardır. “Çavuş” terimi rütbelere arasında öne çıkan

kullanımdır. Bunların haricinde redif, bedel, terhis, izinli, ihtiyat, mülazım, yüzbaşı, binbaşı, kışla, ordu gibi terimler de türkülerde yerini almıştır.

İncelenen türküler istatistiksel olarak bakıldığında askere gitme veya asker gönderme aşamasında yaşananların türkülerde ağırlıklı şekilde işlendiği görülür. Bu süreçle ilgili öne çıkan diğer bir konu ise askerlik yerleridir. Anadolu haricindeki cephelerde verilen mücadeleler, askerlerin ve ailelerinin yakınmalarına kapı aralamıştır. Zira türkü hikâyelerinde Anadolu’da askerlik yapanların izinli olarak memleketlerine gitmelerinin daha kolay olduğundan bahsedilir. Ancak ülke dışına askere gidenleri “öldü” kabul ederler. Türkülerde en az bahis ise gurur kaynağı olarak Mehmetçiğin ve vatan savunmasının türkülerde yansımalarıdır.

Türkülerin birer “tarihi belge” niteliğindeki sözleriyle askerliğe, diğer bir söyleyişle vatan savunmasına hazır olma durumunu, bütün detaylarıyla işlediği görülmüştür. Gerek yıl vererek, gerekse cephe ismi ve komutan ismi vererek bu olayların resmi tarih belgeleri ile doğrulanabileceği görüntüsü çizmektedir. Halkın zihin dünyasının yansıması olarak duygusal aktarımların ağır bastığı türküler, gelecek kuşaklara da geçmişin tecrübelerini aktarmaya devam edecektir.

Kaynaklar

“Askerlik süresi 20 aya indirildi”. *Vatandaş* (19 Temmuz 1970): 1.

Ayan, Dursun. *Béla Bartók'un Türk Halk Müziği Derlemeleri Üzerine Çalışmalar*. İstanbul: Kitabevi, 2018.

Cebeci, Koray. “Kastamonu Yöresinde Lâkap Verme Geleneği Üzerine Bir İnceleme”. *Çeşmi Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi* 9/1 (Bahar 2022): 121-130.

Coşar, A. Mevhibe. “Trabzon'da Kullanılan Lakaplar Üzerine Bir Derleme/Değerlendirme”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*. 47 (2003): 26-40.

Çalışkan Erol, Şerife Seher. “Türk Folklorunda Lâkap Verme Geleneği: Bartın Örneği”. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 14/3 (Kasım 2016): 103-126.

Çelik, Abdullah. *Bedri Rahmi Eyüboğlu*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.

Duygulu, Melih. *Folklorumuzda Cezayir*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 1991.

Ersoy, Ruhi. *Sözlü Tarih-Folklor İlişkisi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2009.

Fidan, Süleyman. *Anadolu Folklorunda Askerlik (Adana, Gaziantep, Kayseri Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2008.

Fidan, Süleyman. “Kültür Ortamlarında Asker Folkloru”. *IV. Kazan Uluslararası Halk Kültürü Sempozyumu (29 Eylül-1 Ekim 2016)*. ed. Özkul Çobanoğlu vd. 977-983. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türk Halkbilimi Bölümü Yayınları, 2016.

Fidan, Süleyman. “Asker Türkülerinin Sosyal Psikolojik Zemini ve İşlevleri”. *9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi*. 99-116. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2019.

Gümüş, İbrahim. “Bir Türkünün Bağlama Dayalı Göstergesel Dönüşümü: Mamoş Örneği”. *Journal of Turkish Studies*. 11/21 (Sonbahar 2016): 167-176.

Karsaş, Canser. “Muş İli Merkezinde Kullanılan Erkek Lakapları”. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 11/23 (Eylül 2018): 207-226.

Kaya, Doğan. *Anonim Halk Şiiri*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1999.

Ketre, Melek. “Adana Halk Kültüründe Askeri Uğurlama ve Askeri Karşılama Geleneği”. http://turkoloji.cu.edu.tr/CUKUROVA/sempozyum/semp_3/ketre.pdf, 1999.

Mirzaoğlu, Gülay. *Halk Türküleri*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2015.

Mormenekşe, Fatih. *Bir Erginlenme Modeli Olarak Askerlik Folkloru*. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, 2007.

Özdemir, Ahmet Z. *Öyküleriyle Ağıtlar I, II*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994.

Özgün, Cengiz. “Türkiye'nin Askerlik Sisteminin Tarihsel Süreç Bağlamında İncelenmesi”. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 4 (Mayıs 2017): 51-90.

Öztürk, Ali Osman. *Türkü Yazıları*. Ankara: Millî Folklor Yayınları, 1995.

Şenocak, Ebru. “Kültürel Bellekte Askere Yollama Geleneği: Baskil (Elazığ) ve Çevresi Örneği”. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi* 8/22 (Eylül 2020): 49-61.

Tamçelik, Soyalp. “Osmanlı Dönemi Demiryollarının Tarihi Gelişimi İçerisinde Siyasî, İktisadî ve Sosyal Etkiler”. *Erdem* 12/35 (Mayıs 2000): 483-535.

Tanses Hamdi. *Öyküleriyle Halk Türküleri*. İstanbul: Say Yayınları, 2005.

Türkü Metinlerinin Kaynağı, Erişim Tarihi: Haziran-Ekim 2022, www.repertukul.com

Yakıcı, Ali. *Halk Şiirinde Türkü*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2013.